2024

Roll No. ....

Total No. of Questions : 5]

026/A

[Total No. of Printed Pages : 16

SS

2324

108709

ਸਲਾਨਾ ਪਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ECONOMICS

(Common for Humanities, Science and Agriculture Groups)

(Punjabi, Hindi and English Versions)

Time Allowed : 3 Hours | **Maximum Marks : 80**

(Punjabi Version)

ਨੋਟ : (i) ਆਪਣੀ ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਡ/ਪੇਪਰ-ਕੋਡ ਵਾਲੇ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਡ/ਪੇਪਰ-ਕੋਡ **026/A** ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਜ ਕਰੋ।

(ii) ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਲੈਂਦੇ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਗਿਣ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਟਾਈਟਲ ਸਹਿਤ 28 ਪੰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਠੀਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਨ ।

(iii) ਉੱਤਰ-ਪੱਤਰੀ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਲੀ ਪੰਨਾ/ਪੰਨੇ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੱਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ/ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

(iv) ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 5 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(v) ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਕ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(vi) ਸਧਾਰਨ ਕੈਲਕੁਲੇਟਰ (ਕੇਵਲ Numerical questions ਲਈ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1. ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ 20 ਉਪਭਾਗ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਸਵਾਲ **ਇੱਕ** ਅੰਕ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। **20x1=20**

(i) ਨੋਟ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ __________ ਕੋਲ ਹੈ। (ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ/ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ) **1**

(ii) ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਕਥਨਾਂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਉੱਤਰ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰੋ। **1**

ਕਾਲਮ 1	ਕਾਲਮ 2
(A) ਦਰ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਵਪਾਰਕ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ	(i) ਭਾਰਤੀਯ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ
(B) ਕੈਸ਼ ਰਿਜ਼ਰਵ ਅਨੁਪਾਤ ਦੀ ਰਕਮ ਕਿਸ ਨਾਲ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ	(ii) ਰੈਪੋ ਰੇਟ
(C) ਨੈਤਿਕ ਤਾਲਮੇਲ ਇੱਕ	(iii) ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਮਾਪ
(D) ਬੈਂਕ ਰੇਟ ਇੱਕ	(iv) ਗੁਣਾਤਮਕ ਮਾਪ

	(A)	(B)	(C)	(D)
(ੳ)	(i)	(ii)	(iv)	(iii)
(ਅ)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
(ੲ)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(ਸ)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)

(iii) ਪੈਸਾ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ :- **1**

(ੳ) ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ (ਅ) ਮੁੱਲ ਦੀ ਮਿਆਰੀ ਇਕਾਈ

(ੲ) ਮੁੱਲ ਦਾ ਭੰਡਾਰ (ਸ) ਉਕਤ ਸਾਰੇ

(iv) ਕਿਸੇ ਵਪਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ __________ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1

(ੳ) ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ
(ਅ) ਵਪਾਰਕ ਚੱਕਰ
(ੲ) ਟਾਈਡਲ ਲਹਿਰਾਂ
(ਸ) ਉਪਰੋਕਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

(v) ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ __________ ਸੀ। 1

(ੳ) ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ
(ਅ) ਵਿਕਸਿਤ
(ੲ) ਗਤੀਸ਼ੀਲ
(ਸ) ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ

(vi) ਜੇਕਰ ਆਯਾਤ ਨਿਰਯਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦਾ ਬਕਾਇਆ __________ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 1

(ੳ) ਅਨੁਕੂਲ
(ਅ) ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ
(ੲ) ਸੰਤੁਲਿਤ
(ਸ) ਇਹ ਸਾਰੇ

(vii) ਡਬਲਯੂ.ਟੀ.ਓ. (WTO) ਦਾ ਪੂਰਾ ਰੂਪ ਹੈ __________। 1

(viii) ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਸੁਝਾਅ ਹੈ ? 1

(ੳ) ਆਬਾਦੀ ਨਿਯੰਤਰਣ
(ਅ) ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ
(ੲ) ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ
(ਸ) ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ

(ix) ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ। 1

ਕਥਨ 1 : ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਰਜ਼ਾ ਪੇਂਡੂ ਵਿੱਤ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਰੋਤ ਹੈ।

ਕਥਨ 2 : ਨਾਬਾਰਡ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਉਧਾਰ ਪੇਂਡੂ ਵਿੱਤ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਰੋਤ ਹੈ।

ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਥਨਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਸਹੀ ਵਿਕਲਪ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰੋ :

(ੳ) **ਕਥਨ** 1 ਸਹੀ ਹੈ ਅਤੇ **ਕਥਨ** 2 ਗਲਤ ਹੈ
(ਅ) **ਕਥਨ** 1 ਗਲਤ ਹੈ ਅਤੇ **ਕਥਨ** 2 ਸਹੀ ਹੈ
(ੲ) ਦੋਵੇਂ **ਕਥਨ** 1 ਅਤੇ 2 ਸਹੀ ਹਨ
(ਸ) ਦੋਵੇਂ **ਕਥਨ** 1 ਅਤੇ 2 ਗਲਤ ਹਨ

(x) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾੜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ? 1

(ੳ) ਬ੍ਰੇਨ ਡਰੇਨ
(ਅ) ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਸਾਧਨ
(ੲ) ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਉੱਚ ਵਾਧਾ
(ਸ) ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ

(xi) ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ। 1

ਕਥਨ 1 : ਪੂਰਨ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਥਨ 2 : ਭੇਸ ਵਾਲੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਲੋੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਥਨਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਸਹੀ ਵਿਕਲਪ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰੋ :

(ੳ) **ਕਥਨ** 1 ਸਹੀ ਹੈ ਅਤੇ **ਕਥਨ** 2 ਗਲਤ ਹੈ
(ਅ) **ਕਥਨ** 1 ਗਲਤ ਹੈ ਅਤੇ **ਕਥਨ** 2 ਸਹੀ ਹੈ
(ੲ) ਦੋਵੇਂ **ਕਥਨ** 1 ਅਤੇ 2 ਸਹੀ ਹਨ
(ਸ) ਦੋਵੇਂ **ਕਥਨ** 1 ਅਤੇ 2 ਗਲਤ ਹਨ

(xii) ਕੋਲਾ, ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ, ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ, ਆਦਿ ਊਰਜਾ ਦੇ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਸਰੋਤ ਹਨ। (ਸਹੀ/ਗਲਤ) 1

(xiii) ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ ? 1

(ੳ) ਜ਼ਮੀਨ (ਅ) ਪਾਣੀ

(ੲ) ਹਵਾ (ਸ) ਇਹ ਸਾਰੇ

(xiv) ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀ ਦਰ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿ-ਸਬੰਧ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ਸਹੀ/ਗਲਤ) 1

(xv) ਸਹਿ-ਸਬੰਧ ਦੇ ਗੁਣਾਂਕ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਿਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :- 1

(ੳ) −1 ਅਤੇ 1 (ਅ) −3 ਅਤੇ 3

(ੲ) 1 ਅਤੇ 2 (ਸ) 0 ਅਤੇ 1

(xvi) ਉਹ ਵਿਸ਼ਾ ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ :- 1

(ੳ) ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ (ਅ) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ

(ੲ) ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ (ਸ) ਸਮਸ਼ਟੀ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ

(xvii) ਕੇਨਜ਼ੀਅਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਿਸ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :- 1

(ੳ) ਮਿਸ਼ਰਤ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ (ਅ) ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯੰਤਰਣ

(ੲ) ਮੁਕਤ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ (ਸ) ਉਕਤ ਸਾਰੇ

(xviii) ਖਪਤ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :- 1

(ੳ) ਨਿਵੇਸ਼ ਫੰਕਸ਼ਨ (ਅ) ਖਪਤ ਫੰਕਸ਼ਨ

(ੲ) ਪੂਰਤੀ ਫੰਕਸ਼ਨ (ਸ) ਮੰਗ ਫੰਕਸ਼ਨ

(xix) ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੂਰਤੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ? 1

(ੳ) ਐਡਮ ਸਮਿਥ (ਅ) ਰੌਬਿਨਜ਼

(ੲ) ਮਾਰਸ਼ਲ (ਸ) ਜੇ.ਬੀ. ਸੇ

(xx) $K = 1/\ ?$ 1

(ੳ) $1 - MPC$ (ਅ) $1 - MPS$

(ੲ) $1 + MPS$ (ਸ) $1 + MPC$

2. ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਜਵਾਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ। ਕਿਸੇ ਵੀ 10 ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦਿਓ। ਹਰੇਕ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ 25-30 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। **10x2=20**

(i) ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਅਨੁਕੂਲ ਸੰਤੁਲਨ ਕੀ ਹੈ ? 2

(ii) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। 2

(iii) ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। 2

(iv) ਪੇਂਡੂ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ। 2

(v) ਜੀਡੀਪੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੱਸੋ ? 2

(vi) ਨਕਾਰਾਤਮਕ/ਰਿਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ/ਧਨਾਤਮਕ ਸਹਿ-ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ ? 2

(vii) ਜੇਕਰ $\Sigma D^2 = 33$, r[ਰੈਂਕ ਸਹਿਸਬੰਧ ਗੁਣਾਂਕ (rank correlation coefficient)] = 0.8, N ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੀ ਹੈ ? 2

(viii) ਸੂਚਕਾਂਕ ਸੰਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੋ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ? 2

(ix) Price Relative Ratio $= \frac{?}{?} \times 100$ 2

(x) ਮਾਈਕਰੋ ਇਕੋਨੋਮਿਕਸ/ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਕੀ ਹੈ ? 2

(xi) ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰਕੂਲਰ ਵਹਾਅ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ? 2

(xii) ਡਾਇਰੈਕਟ ਟੈਕਸ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿਓ ? 2

3. (i) ਸਰੋਤ ਆਧਾਰਿਤ ਸਵਾਲ। ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿਓ : **6x1=6**

ਬੈਂਕਿੰਗ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਫੰਡਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਸਹੂਲਤ, ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਕੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੈਂਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਚਤ ਅਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਖਾਤੇ, ਕਰਜ਼ੇ, ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਪੂੰਜੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੈਂਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਤੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਿਕਸਡ ਡਿਪਾਜ਼ਿਟ ਖਾਤਾ, ਕਰੰਟ ਜਾਂ ਡਿਮਾਂਡ ਡਿਪਾਜ਼ਿਟ ਖਾਤਾ, ਬਚਤ ਖਾਤਾ, ਆਵਰਤੀ ਡਿਪਾਜ਼ਿਟ ਖਾਤਾ, ਆਦਿ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬੈਂਕ ਵਿੱਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਤਰੀਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਯੰਤਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਪੋ ਰੇਟ, ਰਿਵਰਸ ਰੇਪੋ ਰੇਟ, ਸੀ.ਆਰ.ਆਰ. (CRR), ਐਸ.ਐਲ.ਆਰ. (SLR), ਨੈਤਿਕ ਸੁਆਸ, ਆਦਿ ਦੁਆਰਾ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(1) ਬੈਂਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ? 1

(2) ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ? 1

(3) ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਖਾਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ? 1

(4) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੋ ਮਾਤਰਾਤਮਕ/ਗੁਣਾਤਮਕ ਯੰਤਰਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ? 1

(5) ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਿੰਗ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ ? 1

(6) ਬੈਂਕ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ? 1

(ii) ਸਰੋਤ ਆਧਾਰਿਤ ਸਵਾਲ। ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿਓ : 6x1=6

ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਪੀਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਿਸ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜੀਵਿਤ ਅਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਤੱਤਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ , ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨਾ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਾਰੇ ਕਈ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਾਤਾਵਰਨ ਮੁੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ, ਹਵਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਅਤੇ ਜੈਵ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ। ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਧ ਰਹੇ ਤਾਪਮਾਨ, ਅਤਿਅੰਤ ਮੌਸਮੀ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰਬਨ ਫੁੱਟਪ੍ਰਿੰਟ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਕੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ 5 ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਿਵਸ ਵਜੋਂ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਿਵਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ''ਬੀਟ ਪਲਾਸਟਿਕ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ'' ਹੈ।

(1) ਲੋਕ ਇਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ? 1

(2) ਵਾਤਾਵਰਣ 'ਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ? 1

(3) ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਿਵਸ ਕਦੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? 1

(4) ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਿਵਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ? 1

(5) ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ। 1

(6) ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਮੁੱਖ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ? 1

4. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, **4** ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕਰੋ। ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ **60-70** ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। 4x4=16

(i) ਬੈਂਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਰੇਪੋ ਅਤੇ ਰਿਵਰਸ ਰੇਪੋ ਰੇਟ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ? 4

ਜਾਂ

ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵਾਧੂ ਮੰਗ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? 4

(ii) ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਨੋਟ ਲਿਖੋ। 4

ਜਾਂ

ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ ? 4

(iii) ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਉਪਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ? 4

ਜਾਂ

ਜੈਵਿਕ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ ? 4

(iv) ਸਟਾਕ ਅਤੇ ਵਹਾਅ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕਰੋ। 4

ਜਾਂ

ਪੈਸਾ ਚੰਗਾ ਨੌਕਰ ਹੈ ਪਰ ਮਾੜਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਚਰਚਾ ਕਰੋ। 4

[Turn over

5. ਲੰਬੇ ਜਵਾਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ, 2 ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕਰੋ । ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ 100-150 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । **2x6=12**

(i) ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਡਾਟੇ ਤੋਂ, ਪਤਾ ਲਗਾਓ : **6**

(ੳ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ

(ਅ) ਘਰੇਲੂ ਕਾਰਕ ਆਮਦਨ

(ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

(1)	ਲਾਭ	2500
(2)	ਵਿਆਜ	1250
(3)	ਕਿਰਾਇਆ	1155
(4)	ਤਨਖਾਹ	1025
(5)	ਮਿਸ਼ਰਤ ਆਮਦਨ	1675
(6)	ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਕਾਰਕ ਆਮਦਨ (ਐਨ.ਐਫ.ਆਈ.ਏ.)	2420

ਜਾਂ

ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀ ਹਨ ? **6**

(ii) ਮਨੁੱਖੀ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ । **6**

ਜਾਂ

ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸੋ ? **6**

(Hindi Version)

नोट :

*(i) अपनी उत्तर-पुस्तिका के मुख पृष्ठ पर विषय-कोड/ पेपर-कोड वाले खाने में विषय-कोड/ पेपर-कोड **026/A** अवश्य लिखें।*

(ii) उत्तर-पुस्तिका लेते ही इसके पृष्ठ गिनकर देख लें कि इसमें मुख पृष्ठ सहित 28 पृष्ठ हैं एवं सही क्रम में हैं।

(iii) उत्तर-पुस्तिका में खाली छोड़े गए पृष्ठ/ पृष्ठों के पश्चात् हल किए गए प्रश्न/ प्रश्नों का मूल्यांकन नहीं किया जाएगा।

*(iv) इस प्रश्न-पत्र में कुल 5 प्रश्न हैं। प्रत्येक प्रश्न करना **अनिवार्य** है।*

(v) प्रत्येक प्रश्न के अंक सामने लिखे हुए हैं।

(vi) संख्यात्मक प्रश्नों के लिए साधारण कैलकुलेटर की उपयोग की अनुमति होगी।

1. इस प्रश्न के 20 उप भाग हैं। सभी प्रश्नों का प्रयास करें। प्रत्येक प्रश्न **एक** अंक का होगा। **20x1=20**

(i) नोट जारी करने का अधिकार __________ के पास है। (भारतीय रिजर्व बैंक/भारतीय स्टेट बैंक) **1**

(ii) निम्नलिखित कथनों के साथ सही मिलान करें : 1

	कॉलम 1		कॉलम 2
(A)	वह दर जिस पर केंद्रीय बैंक वाणिज्यिक बैंकों को उधार देता है	(i)	भारतीय रिजर्व बैंक
(B)	सी.आर.आर राशि को कहाँ रखा जाता है	(ii)	रेपो दर
(C)	नैतिक प्रोत्साहन एक	(iii)	मात्रात्मक उपाय
(D)	बैंक दर एक	(iv)	गुणात्मक माप है

	(A)	(B)	(C)	(D)
(क)	(i)	(ii)	(iv)	(iii)
(ख)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
(ग)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(घ)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)

(iii) मुद्रा निम्नलिखित कार्य करती है : 1

(क) विनिमय का माध्यम (ख) मूल्य की मानक इकाई

(ग) मूल्य का भंडारण (घ) उपरोक्त सभी

(iv) किसी व्यावसायिक गतिविधि के उतार–चढ़ाव को क्या कहा जाता है? 1

(क) अस्थिरता (ख) व्यापार चक्र

(ग) ज्वारीय लहरें (घ) इनमें से कोई भी नहीं

(v) स्वतंत्रता के समय भारतीय अर्थव्यवस्था ________ थी। 1

(क) अल्प विकसित (ख) विकसित

(ग) गतिशील (घ) उपरोक्त सभी

(vi) यदि आयात, निर्यात से अधिक है तो व्यापार संतुलन ________ है। 1

(क) अनुकूल (ख) प्रतिकूल

(ग) संतुलित (घ) ये सभी

(vii) डब्ल्यू.टी.ओ. का पूर्ण रूप ________ है। 1

(viii) गरीबी हटाने के लिए निम्नलिखित में से कौन सा सुझाव है? 1

(क) जनसंख्या नियंत्रण (ख) रोजगार में वृद्धि

(ग) संतुलित क्षेत्रीय विकास (घ) उपरोक्त सभी

(ix) निम्नलिखित कथनों को ध्यानपूर्वक पढ़ें : 1

कथन 1 : जमींदारों और साहूकारों द्वारा दिया गया ऋण ग्रामीण वित्त का एक संस्थागत स्रोत है।

कथन 2 : नाबार्ड और बैंकों द्वारा दिया गया ऋण ग्रामीण वित्त का एक संस्थागत स्रोत है।

दिए गए कथनों के आलोक में सही विकल्प चुनें :

(क) **कथन 1** सत्य है और **कथन 2** गलत है

(ख) **कथन 1** गलत है और **कथन 2** सत्य है

(ग) **कथन 1** और **2** दोनों सत्य हैं

(घ) **कथन 1** और **2** दोनों गलत हैं

(x) निम्नलिखित में से कौन सा भारत में खराब मानव पूंजी निर्माण का कारण है? 1

(क) प्रतिभा पलायन (ख) अपर्याप्त संसाधन

(ग) जनसंख्या की उच्च वृद्धि (घ) ये सभी

(xi) निम्नलिखित कथनों को ध्यान से पढ़ें : 1

कथन 1 : पूर्ण रोजगार एक ऐसी स्थिति है जहां वे सभी लोग जो मौजूदा मजदूरी दर पर काम करने के इच्छुक और सक्षम हैं, उन्हें बिना किसी कठिनाई के नौकरी मिल जाती है।

कथन 2 : प्रच्छन्न बेरोजगारी एक ऐसी स्थिति है जिसमें लोग किसी कार्य पर काम करते हैं आवश्यकता से कम हैं।

दिए गए कथनों के आलोक में सही विकल्प चुनें।

(क) **कथन** 1 सत्य है और **कथन** 2 गलत है

(ख) **कथन** 1 गलत है और **कथन** 2 सत्य है

(ग) **कथन** 1 और 2 दोनों सत्य हैं

(घ) **कथन** 1 और 2 दोनों गलत हैं

(xii) कोयला, पेट्रोलियम, प्राकृतिक गैस आदि ऊर्जा के नवीकरणीय स्रोत हैं। (सही/गलत) 1

(xiii) निम्नलिखित में से कौन सा पर्यावरण का एक तत्व है? 1

(क) भूमि (ख) पानी

(ग) वायु (घ) ये सभी

(xiv) किसी देश में मुद्रास्फीति की दर की गणना करने के लिए सहसंबंध का उपयोग किया जाता है। (सही / गलत) 1

(xv) सहसंबंध के गुणांक का मान हमेशा किस मूल्य के बीच होता है? 1

(क) -1 और 1 (ख) -3 और 3

(ग) 1 और 2 (घ) 0 और 1

(xvi) वह विषय जो समग्र रूप से अर्थव्यवस्था के कामकाज से संबंधित है, कहलाता है : 1

(क) सूक्ष्म/व्यष्टि अर्थशास्त्र (ख) कृषि अर्थशास्त्र

(ग) औद्योगिक अर्थशास्त्र (घ) मैक्रो अर्थशास्त्र

(xvii) कीनेसियन विचारधारा किस बात की वकालत करती है? 1

(क) मिश्रित अर्थव्यवस्था (ख) अर्थव्यवस्था पर सरकारी नियंत्रण

(ग) फ्री अर्थव्यवस्था (घ) ये सभी

(xviii) उपभोग और आय के बीच के संबंध को कहा जाता है : 1

(क) निवेश फ़ंक्शन (ख) उपभोग फ़ंक्शन

(ग) आपूर्ति फ़ंक्शन (घ) मांग फ़ंक्शन

(xix) किसने कहा कि आपूर्ति अपनी मांग स्वयं बनाती है? 1

(क) एडम स्मिथ

(ख) रॉबिन्स

(ग) मार्शल

(घ) जे.बी. से

(xx) K=1/ ? 1

(क) 1 − MPC

(ख) 1 − MPS

(ग) 1 + MPS

(घ) 1 + MPC

2. अति लघु उत्तरीय प्रश्न। **किन्हीं 10 प्रश्नों के उत्तर दीजिए। प्रत्येक प्रश्न का उत्तर 25-30 शब्दों में देना होगा। 10x2=20**

(i) अनुकूल भुगतान शेष क्या है? 2

(ii) कृषि के महत्व को समझाइए। 2

(iii) लिबरलिज़ैशन/उदारीकरण की व्याख्या कीजिए। 2

(iv) ग्रामीण वित्त के स्रोतों का नाम बताएं। 2

(v) जी.डी.पी. को परिभाषित करें। 2

(vi) नकारात्मक और सकारात्मक सहसंबंध के बीच क्या अंतर है? 2

(vii) अगर $\Sigma D^2 = 33$, r[रैंक सहसंबंध गुणांक (rank correlation coefficient)] = 0.8, N का मान क्या है? 2

(viii) सूचकांक संख्याओं के निर्माण में कोई दो समस्याओं के नाम बताएं। 2

(ix) कीमत सापेक्ष अनुपात $= \frac{?}{?} \times 100$ 2

(x) व्यष्टि अर्थशास्त्र क्या है? 2

(xi) आय के चक्रीय प्रवाह से क्या तात्पर्य है? 2

(xii) प्रत्यक्ष कर के कोई दो उदाहरण दीजिए। 2

3. (i) स्रोत आधारित प्रश्न। निम्नलिखित पैराग्राफ को पढ़ें और नीचे दिए गए प्रश्न का उत्तर दें : 6x1=6

किसी भी देश की वित्तीय प्रणाली में बैंकिंग एक महत्वपूर्ण भूमिका निभाती है। भारत में, यह धन के प्रवाह को सुविधाजनक बनाकर, वित्तीय सेवाएं प्रदान करके और आर्थिक विकास का समर्थन करके अर्थव्यवस्था की रीढ़ के रूप में कार्य करता है। बैंक बचत और चेकिंग खाते, ऋण, निवेश और बहुत कुछ सहित सेवाओं की एक विस्तृत श्रृंखला प्रदान करते हैं। वे लोगों के पैसे की सुरक्षा करने और व्यवसायों को विस्तार के लिए आवश्यक पूंजी तक पहुंचने में सक्षम बनाने में महत्वपूर्ण भूमिका निभाते हैं। बैंक विभिन्न प्रकार के खाते प्रदान करते हैं जैसे कि सावधि जमा खाता, चालू या मांग जमा खाता, बचत खाता, आवर्ती जमा खाता, आदि। इसके अतिरिक्त, बैंक वित्तीय साक्षरता को बढ़ावा देते हैं और व्यक्तियों को अपने वित्त का प्रबंधन करने के लिए एक सुरक्षित तरीका प्रदान करते हैं। भारतीय रिज़र्व बैंक विभिन्न गुणात्मक और मात्रात्मक उपकरणों जैसे रेपो रेट, रिवर्स रेपो रेट, सी.आर.आर, एस.एल.आर, नैतिक दबाव आदि के माध्यम से बैंकों को विनियमित करता है।

(1) बैंक लोगों के पैसे की सुरक्षा कैसे करते हैं? 1

(2) भारत का केंद्रीय बैंक कौन सा है? 1

(3) बैंकों द्वारा प्रस्तावित विभिन्न प्रकार के खातों के नाम बताइए। 1

(4) भारत में बैंकिंग उद्योग को विनियमित करने के लिए भारतीय रिज़र्व बैंक द्वारा उपयोग किए जाने वाले किन्हीं दो मात्रात्मक/गुणात्मक पैमाने का नाम बताइए। 1

(5) अर्थव्यवस्था में बैंकिंग की क्या भूमिका है? 1

(6) बैंक क्या सेवाएँ प्रदान करते हैं? 1

(ii) स्रोत आधारित प्रश्न। निम्नलिखित पैराग्राफ को पढ़ें और नीचे दिए गए प्रश्न का उत्तर दें : 6x1=6

पर्यावरण हमारे जीवन का एक महत्वपूर्ण हिस्सा है, जो हमें वह हवा प्रदान करता है जिसमें हम सांस लेते हैं, जो पानी हम पीते हैं और वह भूमि जिस पर हम रहते हैं। पर्यावरण को उन सभी जीवित और निर्जीव तत्वों और उनके प्रभावों के योग के रूप में परिभाषित किया जा सकता है जो मानव जीवन को प्रभावित करते हैं। भावी पीढ़ियों के लिए इसकी सुरक्षा और संरक्षण करना हमारी जिम्मेदारी है। हालाँकि, पर्यावरण के बारे में कई गंभीर प्रश्न हैं जिनका हमें समाधान करना चाहिए। कुछ प्रमुख पर्यावरणीय मुद्दों में जलवायु परिवर्तन, वनों की कटाई, वायु और जल प्रदूषण और जैव विविधता की हानि शामिल हैं। जलवायु परिवर्तन के कारण तापमान में वृद्धि, चरम मौसम की घटनाएं और समुद्र के स्तर में वृद्धि होती है, जिससे पारिस्थितिक तंत्र और मानव समुदाय प्रभावित होते हैं। पर्यावरण संरक्षण में व्यक्तियों को अहम भूमिका निभानी होगी। व्यक्ति अपने कार्बन पदचिह्न को कम करके, पानी का संरक्षण करके योगदान दे सकते हैं। संयुक्त राष्ट्र ने 5 जून को विश्व पर्यावरण दिवस के रूप में नामित किया है। इस वर्ष के विश्व पर्यावरण दिवस का विषय था ''प्लास्टिक प्रदूषण को हराओ''।

(1) व्यक्ति स्वस्थ पर्यावरण में कैसे योगदान दे सकते हैं?

(2) जलवायु परिवर्तन का पर्यावरण पर क्या प्रभाव पड़ता है?

(3) विश्व पर्यावरण दिवस कब मनाया जाता है?

(4) विश्व पर्यावरण दिवस का विषय क्या है?

(5) पर्यावरण को परिभाषित करें।

(6) आज हम किन प्रमुख पर्यावरणीय मुद्दों का सामना कर रहे हैं?

4\. लघु उत्तरीय प्रश्न। 4 प्रश्नों का प्रयास करें। प्रश्नों का उत्तर 60-70 शब्दों में हो सकता है। 4x4=16

(i) बैंकिंग में रेपो और रिवर्स रेपो दर से आप क्या समझते हैं? 4

अथवा

राजकोषीय नीति द्वारा अतिरिक्त मांग को किस प्रकार नियंत्रित किया जा सकता है? 4

(ii) नीति आयोग पर एक संक्षिप्त टिप्पणी लिखें। 4

अथवा

उदारीकरण के लिए सरकार ने क्या कदम उठाये हैं? 4

(iii) रोजगार बढ़ाने के लिए सरकार द्वारा उठाए गए कदमों पर चर्चा करें। 4

अथवा

जैविक और पारंपरिक खेती में क्या अंतर है? 4

(iv) स्टॉक और प्रवाह के बीच अंतर करें। 4

अथवा

पैसा एक अच्छा नौकर है लेकिन एक बुरा मालिक है। चर्चा करना। 4

5\. दीर्घ उत्तरीय प्रश्न। 2 प्रश्नों का प्रयास करें। प्रश्नों का उत्तर 100-150 शब्दों में हो सकता है। 2x6=12

(i) निम्नलिखित आंकड़ों से पता लगाएं : 6

(क) राष्ट्रीय आय

(ख) घरेलू कारक आय

		(करोड़ में)
(1)	लाभ	2500
(2)	ब्याज	1250
(3)	किराया	1155
(4)	वेतन	1025
(5)	मिश्रित आय	1675
(6)	विदेश से शुद्ध कारक आय (एन.एफ.आई.ए)	2420

अथवा

स्थिर विनिमय दर क्या है? इसके गुण और दोष क्या हैं? 6

(ii) मानव पूंजी निर्माण के विभिन्न स्रोतों पर चर्चा करें। 6

अथवा

सतत विकास को समझाइये और इसका महत्व बताइये। 6

(English Version)

Note :

(i) *You must write the subject-code/paper-code 026/A in the box provided on the title page of your answer-book.*

(ii) *Make sure that the answer-book contains 28 pages (including title page) and are properly serialled as soon as you receive it.*

(iii) *Question/s attempted after leaving blank page/s in the answer-book would not be evaluated.*

(iv) *This question paper has a total of 5 questions. Every question must be answered.*

(v) *The marks of each question are written in front.*

(vi) *Use of simple calculator will be allowed only for Numerical questions.*

1. There are 20 sub parts of this question. Attempt all questions. Each question will carry one mark. **20x1=20**

(i) The right to issue notes is held by ________. (Reserve Bank of India/State Bank of India) 1

(ii) Match the correct with the following statements. 1

	Column 1		**Column 2**
(A)	Rate at which central bank lends to commercial banks	(i)	RBI
(B)	Cash Reserve Ratio amount is kept with	(ii)	Repo Rate
(C)	Moral suasion is a	(iii)	Quantitative measure
(D)	Bank rate is a	(iv)	Qualitative measure

	(A)	**(B)**	**(C)**	**(D)**
(a)	(i)	(ii)	(iv)	(iii)
(b)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
(c)	(iii)	(iv)	(i)	(ii)
(d)	(ii)	(iii)	(iv)	(i)

(iii) Money performs the function. 1

(a) Medium of exchange
(b) Standard unit of value
(c) Store of value
(d) All of these

(iv) The ups and downs of a business activity is called ________ 1

(a) Fluctuations
(b) Trade Cycles
(c) Tidal Waves
(d) None of the above

(v) Indian economy was ________ at the time of independence. 1

(a) Under Developed
(b) Developed
(c) Dynamic
(d) All the above

(vi) If Imports exceed Exports then balance of trade is ________ 1

(a) Favourable
(b) Unfavourable
(c) Balanced
(d) All of these

(vii) The full form of WTO is World Trade Org. 1

(viii) Which one of the following is the suggestion for removal of poverty ? 1

(a) Population control
(b) Increase in employment
(c) Balanced regional development
(d) All of the above

(ix) Read the following statements carefully. 1

Statement 1 : Lending offered by landlords and money lenders is an institutional source of rural finance.

Statement 2 : Lending done by NABARD and Banks is an institutional source of rural finance.

In the light to the given statements, choose the correct alternative :

(a) **Statement 1** is true and **Statement 2** is false

(b) **Statement 1** is false and **Statement 2** is true

(c) Both **Statement 1** and **2** are true

(d) Both **Statement 1** and **2** are false

(x) Which one of the following is a reason for poor human capital formation in India ? 1

(a) Brain drain (b) Insufficient resources

(c) High growth of population (d) All of the above

(xi) Read the following statements carefully. 1

Statement 1 : Full employment is a situation where all those people who are willing and able to work at existing wage rate, got job without any difficulty.

Statement 2 : Disguised unemployment is a situation in which people working on a task are less than required.

In the light to the given statements, choose the correct alternative :

(a) **Statement 1** is true and **Statement 2** is false

(b) **Statement 1** is false and **Statement 2** is true

(c) Both **statements 1** and **2** are true

(d) Both **Statements 1** and **2** are false

(xii) Coal, petroleum, natural gas, etc. are renewable sources of energy. (True/False) 1

(xiii) Which one of the following is an element of environment ? 1

(a) Land (b) Water

(c) Air (d) All of these

(xiv) Correlation is used to calculate rate of inflation in a country. (True/False) 1

(xv) Value of coefficient of correlation is always between : 1

(a) −1 and 1 (b) −3 and 3

(c) 1 and 2 (d) 0 and 1

(xvi) The subject which deals with the functioning of the economy as a whole is known as : 1

(a) Micro Economics (b) Agriculture Economics

(c) Industrial Economics (d) Macro Economics

(xvii) The Keynsian school of thought advocates : 1

(a) Mixed economy (b) Government control on Economy

(c) Free economy (d) All of these

(xviii) The relation between consumption and income is called : 1

(a) Investment function (b) Consumption function

(c) Supply function (d) Demand function

[Turn over

(xix) Who said supply creates its own demand ? 1

(a) Adam Smith (b) Robbins

(c) Marshal (d) J.B. Say

(xx) K=1/ ? 1

(a) 1−MPC (b) 1−MPS

(c) 1+MPS (d) 1+MPC

2. Very short answer type questions. Answer any **10** questions. Answer to each question should be given in **25-30** words. **10x2=20**

(i) What is favourable balance of payments ? 2

(ii) Explain the points of importance of agriculture. 2

(iii) Explain liberalisation. 2

(iv) Name sources of rural finance. 2

(v) Defind GDP. 2

(vi) What is the difference between negative and positive correlation ? 2

(vii) If $\Sigma D^2=33$, r(rank correlation coefficient)$=0.8$, what is the value of N ? 2

(viii) Name any two problems in the construction of index numbers. 2

(ix) Price Relative Ratio $=\frac{?}{?}\times 100$ 2

(x) What is microeconomics ? 2

(xi) What is meant by circular flow of income ? 2

(xii) Give any two examples of direct tax. 2

3. (i) Source Based Question. Read the following paragraph and answer the question given below : **6x1=6**

Banking plays a pivotal role in the financial system of any country. In India, it serves as the backbone of the economy by facilitating the flow of funds, providing financial services, and supporting economic growth. Banks offer a wide range of services, including savings and checking accounts, loans, investments, and more. They play a crucial role in safeguarding people's money and enabling businesses to access the necessary capital for expansion. Banks offers different types of account such as Fixed Deposit Account, Current or Demand Deposit account, Saving Account, Recurring Deposit Account, etc. Additionally, banks promote financial literacy and provide a safe and secure way for individuals to manage their finances. The Reserve Bank of India regulate banks through various qualitative and quantitative instruments such as Repo Rate, Reverse Repo Rate, CRR, SLR, moral suasion, etc.

(1) How do banks safeguard people's money ? 1

(2) Which is the central bank of the India ? 1

(3) Name the different types account offered by banks. 1

(4) Name any two quantitative/qualitative instruments used by RBI to regulate banking industry in India ? 1

(5) What is the role of banking in the economy ? 1

(6) What services do banks offer ? 1

(ii) Source Based Question. Read the following paragraph and answer the question given below : **6x1=6**

The environment is a critical part of our lives, providing us with the air we breathe, the water we drink, and the land we live on. Environment can be defined as a sum total of all the living and non-living elements and their effects which influence human life. It is our responsibility to protect and preserve it for future generations. However, there are several pressing questions about the environment that we must address. Some major environmental issues include climate change, deforestation, air and water pollution, and loss of biodiversity. Climate change leads to rising temperatures, extreme weather events, and sea-level rise, impacting ecosystems and human communities. Individuals need to play a key role in conserving the environment. Individuals can contribute by reducing their carbon footprint, conserving water. United Nations has designated 5th June as World Environment Day. The theme of the this year's World Environment Day was "Beat Plastic Pollution".

(1) How can individuals contribute to a healthier environment ? 1

(2) What is the impact of climate change on the environment ? 1

(3) When is World Environment Day celebrated ? 1

(4) What is the theme of World Environment Day ? 1

(5) Define environment. 1

(6) What are the major environmental issues we face today ? 1

4. Short answer type questions. Attempt 4 questions. Answer to questions can be in 60-70 words. **4x4=16**

(i) What do you mean by Repo and Reverse Repo rate in banking ? 4

OR

How can excess demand be controlled by fiscal policy ? 4

(ii) Write a short note on Niti Aayog. 4

OR

What steps are taken by government for liberalisation ? 4

(iii) Discuss measures taken by the government to increase employment. 4

OR

What is the difference between organic and traditional farming ? 4

(iv) Differentiate between stock and flows. 4

OR

Money is a good servant but a bad master. Discuss. 4

[Turn over

5. Long answer type questions. Attempt 2 questions. Answer to questions can be in 100-150 words. **2x6=12**

(i) From the following data, find out : **6**

(a) National income

(b) Domestic factor income

		(In crore)
(1)	Profit	2500
(2)	Interest	1250
(3)	Rent	1155
(4)	Salary	1025
(5)	Mixed income	1675
(6)	Net factor income from abroad	2420

OR

What is fixed exchange rate ? What are its merits and demerits ? **6**

(ii) Discuss various sources of Human capital formation. **6**

OR

Explain the concept of Sustainable development and state its importance. **6**

-o O o-